

KAN DET FINNAS URBANA VILDMARKER?

Text: Jason Finch

Om man betraktar marken uppifrån ett flygplan inser man att de områden av jorden som befolkas av människan faktiskt är små. Det geografiska konceptet *ekumen* omfattar den del av världen som tillhör människan. Det urbana utgör en del av det ekumena och man kunde därför argumentera att det per definition inte kan finnas urbana vildmarker. Detta skulle innebära att *vildmark* (*wilderness*) definieras som allt det som människan aldrig tagit kontroll över; som allting orört och pre-mänskligt på jordens yta. Men för att ett område ska kunna uppfattas som vildmark måste det upplevas av en människa, om så bara från ett flygplan. Vildmark motsvarar alltså inte helt den "vita fläck" på kartan i Afrikas inre som karaktären **Marlow** i **Joseph Conrads** roman *Mörkrets hjärta* säger fascinerade honom i barndomen.

Många aspekter av det urbana kan inte vara vildmark. Man är aldrig långt från andra människor, riskerar knappast att svälta ihjäl (utom på grund av fattigdom eftersom stadsliv kräver pengar) eller att dödas av ett djur (men man kan förstås bli knivhuggen av en gaturånare).

Människor får onekligen ändå vissa associationer av uttrycket urbana vildmarker. Bland dem finns öde innerstadsområden i tidigare mäktiga, välbärgade och växande amerikanska industristäder, i synnerhet städerna i "rostbältet" kring de stora sjöarna i nordöstra USA. Inom städer finns det hus och gator som myndigheterna anser vara olämpliga för boende och därför är dömda att rivas: slumområden. Slutligen finns det platser i städer som verkar helt icke-mänskliga men finns till för att ta hand om mänskligt material: begravningsplatser, soptippar, åttafiliga motorvägar.

Kanske den psykogeografiska cityrörelsen som påstår sig vara ett slags upptäckande – en rörelse närvarande i nyare litteratur (till exempel **Iain Sinclair**) och tidigare slumvandringar – egentligen imiterar den "verkliga" upptäckaren med en dos ironi. När allt kommer omkring jämfördes ju faktiskt de viktorska slumområdena med det mörkaste Afrika.

Ordboksdefinitioner och falska vildmarker

I sin *Dictionary* från 1755 definierar **Samuel Johnson** *wilderness* (vildmark) som "desert; a tract of solitude and sava-

geness", det vill säga en ödemark eller ett område präglad av avskildhet och vildhet. Johnson själv var känd för att älska de sociala kontakterna i staden och ogilla allt som låg utanför. Hans två första exempel på ordet är tagna från **Edmund Spensers** dikt *The Faerie Queene* från 1500-talet. I den beskrivs hur **Sir Guyon**, *the Knight of Temperance* (måttfullhetens riddare), i andra boken färdas genom öppet, orört land med inget annat än öde vildmark runt omkring ("through wide wastfull ground [...] nought but desert wilderness she wed all around").

*Oxford English Dictionary*s (OED) äldsta definition av det engelska *wilderness*, i bruk alltsedan 1200, är "wild, uncultivated land", dvs. vild, okultiverad mark. Detta innebär mark som aldrig brukats, odlingsbar jord; mark som ligger bortom mänsklighetens gränser. Den medeltida innebörden av ordet kan ändå omfatta mark med slott och mänskliga fiender. OED anges också en utvidgad betydelse enligt vilken ordet

Urban vildmark är de platser i städer där ensamhet och vildhet förenas.

är "[r]hetorically applied to a place (e.g. a building or town) which one finds 'desolate', or in which one is lonely or 'lost'", dvs. *wilderness* används retoriskt om en plats (t.ex. byggnad eller stad) som man finner öde eller där man upplever desorientering, känner sig ensam eller vilse. Det känns lockande att koppla denna betydelse till konstnärlig modernism: OED:s artikel om *wilderness* publicerades 1924. Den fångar känslan av stadens främlingskap hos **T. S. Eliot** och **Franz Kafka**. Retorik ligger inte långt ifrån ironi. Termen *wilderness* är alltså per definition icke-urban, men människor känner sig manade att använda den ironiskt och retoriskt om delar av staden.

Om vildmark (*wilderness*) är det som vi människor intar en motsatt position till, om den är vad vi fruktar, liksom tju-

ten från vilda djur utanför portarna vi stängt för natten, är den urbana vildmarken ett slags angrepp. Den skadar gränsen mellan utanför och innanför. Rädslan för den verkar därför vara ett slags förminskad rädsla, ett slags eko av den sanna och nakna rädslan för vilda djur, skyddslöshet och svält. Denna rädsla för urban vildmark är mera av en rysning.

OED innehåller många exempel på svagare betydelser av *wilderness*, allt från "almost a wilderness" dvs. nästan vildmark som omger någon park, till vildmark som en imitation av en viltväxande skog, som en variant av en människoskapad park. Vissa av dagens urbana vildmarker härstammar från dessa svagare betydelser, som när tidigare skeppsvarv som ligger isolerat från resten av London i Themsen och omges av dockor görs om till caféer och konstnärsstudior, till ex-

Vildmarker hos Dickens

Urbana litterära texter skrivna under tiden för tidig eller klassisk modernitet i väst, från ungefär 1750 till 1910 i olika delar av Europa och Nordamerika presenterar vanligtvis staden som något helt annat än vildmark. På 1700-talet utgör staden i väst en plats för möten med dem man känner. Samuel Johnson såg staden som en motsats till vildmarken i sin resa till Hebriderna, i sina oförskämda kommentarer om Skottland nedtecknade av Boswell och i sin aforism "he who is tired of London is tired of life".

Men på 1800-talet i den tidigt urbaniserade västvärlden finns det tecken på en förändring. I kapitel 2 av romanen *Nicholas Nickleby* använder **Charles Dickens** *wilderness* (vildmark) som exempel på ett urbant fenomen på ett typiskt

Byggnader i Gary, juni 2015

empel vid Trinity Buoy Wharf nära mynningen av floden Lea. Det här är platser som förmildrar den mera skrämmande urbana vildmarken.

Däremot är tanken på platser i USA, som Gary i Indiana, mer oroande eftersom vildmark där innebär en risk för totalt sammanbrott, en stad med gator fyllda av ylande vargar. Detta tar oss tillbaka till rädslor som endast kan klassas som primitiva. Men det kan också ses som en överdrift. Gary är inte så illa, bara en tillväxtstad som upphörde att växa och efterlämnade urblåsta byggnader. Kanske den egentligen bara förmedlar ett slags skugga av vildmark till oss.

För att återgå till Johnsons definitioner så innebär urban vildmark de platser i städer där ensamhet och vildhet förenas. Urban vildmark är ett ställe där någon kanske överger ett barn, ett ställe där man är rädd för att bli rånad eller våldtagen. Den ensamhet i det tysta rummet som beskrivs i **Cole Porters** sång *Night and day*, "the silence of my lonely room", det typiska avskärmandet från omvärlden hos en urban intellektuell som enligt **Raymond Williams** blickar ner på den okända staden från sin sunkiga lägenhet ("gazing down on the unknowable city from his shabby apartment") – detta är inte urban vildmark. För i det rummet finns hemmet; det blir ditt inre, din härd där elden brinner.

1700-talssätt när han beskriver det sunkiga, kosmopolitiska Golden Square i den omoderna delen av Londons West End: "toner från pianon och harpor simmar varje aftonstund kring den dystra statyn, ställets skyddande genius, som fattat posto mitt på torget omgiven av en liten vildmark av buskar". Men senare i romanen, i mötet mellan den unga arbetslösa **Nicholas Nickleby** som ensam vandrar genom staden och en gammal man som gjort sig en förmögenhet där, dyker en modern betydelse av urban vildmark upp:

"Stanna", sa den gamle, vinkande honom till sig och vek av i en gränd där de kunde samtala utan avbrott. "Vad menar ni, va?"

"Endast att ert vänliga ansikte och sätt att vara – så olika vad jag hittills någonsin har sett – har förlett mig till ett erkännande, som jag aldrig skulle ens kunnat drömma om att göra för någon annan främling i denna vildmark, London", svarade Nicholas.

"Vildmark! Ja, så är den verkligen. Rätt sagt. London är en vildmark", sa den gamle med stor livlighet. "Den var fordom en vildmark för mig. Jag kom hit barfota – jag har aldrig glömt det. Tack vare Gud!". Och han blottade sitt huvud och såg ganska allvarsam ut.

- Charles Dickens, *Nicholas Nickleby*, kapitel 35

Moderniteten består i känslan av ensamhet bland stadens mängder. I en stor del av romanen *Nicholas Nickleby* beskrivs ändå staden på ett annat sätt. Nicholas och hans syster **Kate**, fattiga medlemmar av den brittiska lantadeln, kommer till ett enormt, snabbväxande London fyllt av faror, där de ändå, vilket **Holly Furneaux** påvisat, finner ett befriande och valfritt ("elective") nytt familjeliv och där de alltid verkar veta exakt vad de ska göra: de är alltså inte vilse i enlighet med OED:s retoriska betydelse.

Men under fortsättningen av 1800-talet verkar vildmarken öka i staden. Detta ser man i senare verk av Dickens, till exempel i den vildare och desperata slummen Tom-All-Along's i *Bleak House* (1853) och i skräphögarna och den likfyllda Themsen i *Vår gemensamma vän* (1865). Vildmarken uppträder allt oftare i urban litteratur från 1800-talets sista årtionden och 1900-talets första, allt från **Robert Louis Stevenson** (*Dr Jekyll och Mr Hyde*) till **E.M. Forster** (den ensamma karaktären **Leonard Bast** som rör sig på det som **David Bradshaw** identifierar som de förvånansvärt öde ("surprisingly deserted") gatorna i London i *Howards End*) och Kafka (*Processen*). Med andra ord överskrider vildmarken gränser för genrer, stilar och geografiska platser.

Perec dokumenterar urban vildmark

I slutet av 1900-talet är allting igen annorlunda och att beskriva ensamhet i mängden som att vara vilse ("lost") enligt OED:s definition från 1924 skulle låta som en kliché. Låt oss istället reflektera över vad **Georges Perec** gör med Rue Vilin i Paris tjugonde arrondissement år 1977. Det här är gatan där Perec själv bodde tills han var fem, högt ovanför östra Paris, inte långt ifrån begravningsplatsen Père Lachaise i en del av staden som upplevt flera på varandra följande vågor av immigranter.

I sin essä från 1977 verkar Perec dokumentera en serie resor tillbaka till Rue Vilin som han gjorde mellan 1969, nästan trettio år efter att han flyttat från staden, och 1974. Med början från en redogörelse över en ganska vanlig gata fylld av affärer och bostadshus från den 27 februari 1969, antecknar Perec det han ser i utvalda byggnader på gatan under varje

återbesök med intervall på flera månader eller över ett år. En stor del av gatan förfaller, antagligen för att den dömts att rivas, ända tills slutligen det mesta är förbommat och inväntar rivning och återuppbyggnad.

I texten accelererar förfallet ända tills någonting apokalyptiskt uppnås.

I korsningen av Rue Vilin och Rue Julien-Lacroix är allt som står kvar Selibter, Byxor. De övriga tre hörnen är upptagna, två av ödetomter, det tredje av en helt igenmurad byggnad.

Nummer 18 och 22 är café-hotell och står kvar, liksom 20:an och 24:an.

På sidan med udda nummer håller 21:an på att rivas (man kan se bulldozers, grävmaskiner, eldar), 23:an och 25:an har tömts. Efter 25:an, ingenting alls.

(Perec, La rue Vilin fritt översatt från franskan)

Notera användningen av en dokumenterande stil, där vildmarken, det ödelagda, beskrivs via en till synes kall och känslolös transkribering av datum, texter på byggnader och nummer på dörrar. Bakom dokumentären finns ändå en Perec som söker på samma sätt som Nicholas Nickleby och Sir Guyon: han söker sin mor som han bodde med i nummer 24, men hon är förlorad i Förintelsen.

Eftersom detta är Paris, återvänder platsen som något annat. Med all säkerhet skulle en resa till Rue Vilin år 2015 inte vara en resa in i urban vildmark. Korsningen mellan Rue Vilin och Rue Julien-Lacroix ser i Google Street View ut att vara fylld av elegant formade parkområden: vildmark i den betydelse som Dickens fann i Golden Square och inte det "plus rien" (ingenting alls) som Perec upplevde 1974. Perec visar ändå på utplåningen av det som en gång var, det med övergående existens.

Paris är en stad med ett hjärta som inte förintats och därför väldigt olik det post-industriella Gary, New Orleans efter Katrina eller stadskärnorna i flertalet städer i USA. Det är kanske här som man förväntar sig att finna urban vildmark nu. De enskilda urbana vildmarkerna kanske faller i glömska, men vi människor kommer att fortsätta finna dem här och där.

Översättning: Jennie Öhman

Jason Finch är lektor i engelska vid Åbo akademi.